

Pavel Maršálek

Pod ochranou hákového kříže

Nacistický okupační režim v českých zemích 1939–1945

AUDITORIUM

Vznik Protektorátu Čechy a Morava má dlouhou historii. Ta se kryla s realizací expanzionistických snah nacistů o ovládnutí českomoravského prostoru, tradičně zahrnovaného do německé sféry vlivu. Tato historie nebo spíše předehra probíhala od prvních ještě neupřesněných Hitlerových představ o tom, že Čechy a Morava budou součástí „železného“ jádra Velkoněmecké říše, z počátku 30. let 20. století. Polkračovala přípravou vojenské agrese za neustálé podpory sudetoněmecké irredenty, Mnichovem a po něm faktickým povazalštěním tzv. druhé čs. republiky. Posléze prudec gradovala nacisty vynuceným vyhlášením slovenské samostatnosti, česko-německými jednáními v Berlíně v noci ze 14. na 15. března 1939 a na ně bezprostředně navazující vojenskou okupaci Mnichovem okleštěných českých zemí. Vlastní vydání Hitlerova výnosu o Protektorátu Čechy a Morava o den později tento proces jen dovršilo po stránce státoprávní.⁷

Představy nacistů, co učinit s Československem, se v průběhu času měnily. Odstoupení českého pohraničí, jehož docílili v Mnichově, pro ně neznamenal definitivní řešení, ale jen okolnostní vynucenou přestávku. České země pro ně dále představovaly potenciální hrozbu a zisk Sudet také nijak podstatně neoživil německé hospodářství, jak se všeobecně čekalo.⁸ Zpočátku (v říjnu a listopadu 1938) mezi nacistickou špičkou převažující představa o možnosti „povazalštění“ zbytku českých zemí byla proto rychle opuštěna. Zvítězilo radikální řešení. Radikální z hlediska cílů, nikoli však co do prostředků.⁹

Podle v prosinci 1938 vydaného Keitelova dodatku k Hitlerově základní směrnicí z října téhož roku měla být akce k ovládnutí po Mnichově ještě neob-
sazených českých území koncipována jako „mírová“. Měla se uskutečnit jen, pokud by nebylo možno očekávat odpor hodný zmínky, a mírovými silami, bez mobilizačních posil. Tak měla být i prezentována světu: jde pouze o akci k zajištění míru a ne o válečný podnik.¹⁰ V praxi pak mělo dojít ke kombinaci vojenského řešení se zastrásováním, vydrážením a propagandistickým působením. Nacisté počítali s využitím politiky appeasementu západních mocností a s rozkladným působením zbytku německé menšiny, českých fašistických skupin a především slovenského separatismu. To vše mělo ospravedlnit německý zásah proti „rozkládajícímu se“ Československu.¹¹

V atmosféře vzrůstající nervozity z možných se nepokojí a násilnosti z německé i české strany, stupňující se hysterie nacistické propagandy o nesnesitelném útlaku německé minority a přibývajících signálů o možné německé agresi vznikla myšlenka přímého jednání s Německem na nejvyšší úrovni.

- 7 Srov. Kární, M.: Logika Mnichova. K politice hitlerovského Německa vůči Československu od Mnichova k „Protektorátu Čechy a Morava“. CSCH 1987, s. 189–213 a 371–403.
- 8 Tvarůžek, B.: Okupace Čechy a Moravy a vojenská správa. HaV č. 3/1992, s. 30 an.
- 9 K tomu zvlášť Lukeš, F.: Podivný mír. Praha 1968, s. 140–151 a 335.
- 10 Německý imperialismus proti ČSR (1918–1939). Praha 1962, dok. č. 234, s. 480–481, dok. č. 243, s. 489.
- 11 Viz velice důkladný výklad Lukeše, Podivný mír, s. 250 an. a 281 an.

Zrodil se plán cesty prezidentem Háchym do Berlína. K ní se upnulý naděje jinak vůči Německu až příliš vstřícné a znepokojivým zvěstem o připravované okupaci mnoho nevěřící české politické reprezentace. Převládalo přesvědčení, že se celá situace poté vyjasní a uklidní. Minimálně to mělo platit pro vyostřující se slovenský problém.¹²

Důvody a přípravou této cesty se zabývala prakticky každá práce pojednávající o nacistické okupaci našich zemí.¹³ Přesto jsou zde určité nejasnosti. O tom, že idea vyslat Hácha k jednání s Hitlerem vznikla ve vládě a že vše probíhalo poznamenáno snahou nacistů získat důkaz, že Hácha přijímají na jeho vlastní zodpovědnost, panuje téměř obecná shoda. Sporné však jsou některé momenty – například přesně plánem Hácha do Německa odjížděl. Tyto okolnosti zůstávají vzhledem k nejednoznačnosti pramenů zřejmě zahaleny tajemstvím. Jednoznačně ale musíme odnímtout verzi, s níž přišel po válce V. Jindra v publikaci *Rudolf Beran – dokumenty zrády*. Ten totiž viděl hlavního původce Háchovy mise v předsedovi vlády Beranovi, jenž údajně chtěl Hitlerovi usnadnit zabránění českých zemí. Tato argumentace však neobstojí – je výsledkem poválečného hledání vinníků a averze vůči agrární straně.¹⁴

Sám Hácha asi nevíce věřil tomu, že se v Berlíně bude jednat převážně o Slovensku. K tomu však již nedošlo. Hitler měl od počátku jasně připravovanou koncepci a tu prosadil. Oznamil české delegaci, že se chystá obsadit zbytek Čech. Háchovi dal jen jedinou možnost – přijmout bezpodmínečnou kapitulaci. Případný odpor měl být zlomen všemi prostředky s nezodpovědnými následky. Hácha se nakonec podrobil nevyhnutelnému nátlaku a spolu s ministrem zahraničí Chvalkovským podepsali dokument, ve kterém vložili osud českého národa a země do rukou vůdce, a vedle toho stvrдили podpisem i kapitulaci podmínek.¹⁵ Vše potřebné doma zajiřili pomocí několika telefonických rozhovorů.

O tom, co Hácha v Berlíně podepsal, se diskutovalo hned, jakmile byly oba dokumenty uveřejněny. Zvláště po válce bylo Háchovi vytykáno, že zemí vydal Hitlerovi. Skutečností je – ostatně prokázal to spolehlivě již T. Pasáček¹⁶ –, že Hácha neměl příliš na výběr, nechtěl-li riskovat zbytečně a předem prohrané krveprolití. Přijal tedy svůj podpis pod předložený protokol (povazoval ho za prohlášení pro tisk), o němž jako právník dobře věděl, že je stejně nulitní. Háchovi často vyčítaná formulace se přitom do dokumentu dostala zřejmě tak, že Němci pohotově převzali zdvořilostní frázi, kterou pronesl vůči Hitlerovi, popř. repliku, již reagoval na vyřčené výhrůžky. Jeho obrat „osud českého národa je položen do rukou říšského kancléře“ totiž po patřičné modifikaci

- 12 Blíže zejména Moutis, M.: Osudný 15. březen. Praha 1979, s. 58 an.
- 13 Nejpodrobněji o tom Pasáček, T.: JUDr. Emil Hácha (1938–1945). Praha 1997, s. 42 an.
- 14 Jindraova kniha vyšla v Praze 1946. S tím srov. druhý, Beranovi příznivý extrém – Brandes, D.: Češi pod německým protektorátem. Praha 1999, s. 24 an.
- 15 AOBM – DHČSP, II. díl, dok. č. 340 a 341, s. 417–418. První z těchto dokumentů je v edicích pramenů i v literatuře nazýván různě – nejčastěji se pro něj užívá označení „berlínský protokol“ nebo „protokol o jednání Hitlera s Háchou“.
- 16 Viz Pasáčkova práce cit. v pozn. č. 13.

dokonale vyhovoval nacistickým záměrům. Více z dostupných pramenů týkajících se berlínské jednání nelze zjistit.¹⁷

Jiná je otázka, do jaké míry Hácha objektivně napomohl realizaci Hitlerových plánů. Ta rozhodně není ztotožnitelná s nemožností odvrátit blízkí se katastrofu. A zde je Háchovo zavínění nesporné. Němci už nemuseli připravovat ultimátum, které chtějí původně předat čs. vládě a použít jako formální záminku k agresii. Háčovým přičiněním získali doklad, který ospravedlňoval provedení okupace. To pro ně bylo důležité zejména ve vztahu k zahraničí.¹⁸ Na obranu Háchy lze naproti tomu říci, že v té době – spolu s ostatními reprezentanty národa – bláhově věřil, že okupace bude pouze dočasná a že svým počínáním zmírnil původní německé plány. Byl přesvědčen, že tím národu přinesl nejvyšší oběť.¹⁹

Vyhlášení Protektorátu Čechy a Morava

15. března 1939 večer, nedlouho po skončení vojenského obsazování a dříve, než se vrátil Hácha z Berlína, přicestoval na Pražský hrad Hitler s doprovodem. Jeho návštěva hlavního města právě podrobeného území byla údajně dilem náhlého rozhodnutí, které učinil při inspekci k okupaci nasazených jednotek. V každém případě se udála s maximálním možným utajením. O Hitlerově příjezdu nevěděl dokonce ani vláda, která na Hradě v těchto chvílích zasedala.²⁰

Během nastalé noci zde byl dotvořen státoprávní statut okupovaných zemí. Stalo se tak při noční poradě Hitlera s Ribbentropem a Stuckartem. Dokument pod názvem *Výnos vůdce a říšského kancléře ze 16. března 1939 o Protektorátu Čechy a Morava (Erlaß des Führers und Reichskanzlers vom 16. März über das Protektorat Böhmen und Mähren)* byl formálně dolažen a podepsán následujícího dne dopoledne.²¹ Publikován byl nejprve rozhlásem (přečetl ho Ribbentrop) ještě tenýž den po poledni, zanedlouho potom, co Hácha obdržel jeho originál. Zakrátko jeho znění přinesl denní tisk a úřední sbírky právních předpisů.²²

17 Hlavní prameny zachycující průběh těchto jednání jsou dva: zápis legacního rady W. Hewela (Československo a Norimberský proces, Praha 1946, s. 325–329) a Háchtův zápis pro memoria z 20. 3. 1939 (AOBM – DHCSP, II, díl, dok. č. 344, s. 420–422).

18 Viz Lukkeš, Podivný mr. s. 301 an. K tomu slov. sice odmítavou, ale jinak klidnou reakci velmoči na tyto události. Sami nacisté hovořili jen o „papírových protestech“. Blíže Křen, J.: Do emigrace, Praha 1969, s. 282 an.

19 Tomášek, D. – Kvaček, R.: Causa Emil Hácha. Praha 1995, s. 39. Hácha nemohl předpokládat ani to, že kapitulace bude tak dokonalá, že se do rukou Němců dostane prakticky kompletní armádní výzbroj, převážná většina úředních spisů a kartotek ap. Viz Hájek, M.: Od Mnichova k 15. březnu, Praha 1959, s. 152 an.

20 MacDonald, C. – Kaplan, J.: Praha ve stínu hákového kříže, Praha 1995, s. 26 an.

21 Viz Gebhart, J.: Výnos o zřízení protektorátu Čechy a Morava, Musial, J. – Bertkowský, K. (ed.): Sborník – 60 let od hitlerovské okupace Československa, Praha 2000, s. 10.

22 Sobota, E.: Co to byl protektorát, Praha 1946, s. 25. Naproti tomu někdy se objevuje verze, že Háchovi byl originál výnosu předán až po jeho přechodu v rozhlase. Němci mu její dali k dispozici, protože si pry mysleli, že rozhlás neposlouchá (srov. např. Brandes, Češi..., s. 27). To ale odporuje i Háchovu vlastním svědectvím (viz dok. cit. v pozn. č. 17). K publikaci výnosu viz NZN 1939, č. 2, s. 403–404.

V literatuře se objevilo tvrzení, že text Hitlerova výnosu vznikl v Berlíně a že si jej nacističtí pohlaváři přivezli již hotový.²³ To však neodpovídá skutečnosti. Existovalo jen několik podrobně propracovaných koncepcí, co podmínkou s obsazeným územím. Základní byly dvě. První – radikální – zastával K. H. Frank. Žádal přímé začlenění okupovaného teritoria do říše ve formě nově vytvořených žup. Proti tomu stál plán nepřímého zapojení Čech a Moravy do říše vzešlý z okruhu říšského ministerstva zahraničí, počítající původně se dvěma nezávislými protektoráty. Rozhodnutí nakonec padlo zřejmě až v poslední chvíli. Nad všemi ostatními (a to i nad doposledka zvažovanými daleko umírněnějšími) koncepty zvítězila kompromisní Stuckartova varianta nepřímého zapojení českých zemí do říše ve formě protektorátu při zachování jejich jednoty.²⁴ Ačkoli i toto řešení bylo promyšleno dlouhou dobu dopředu, podobu Hitlerem nadiktované preambule a třinácti lanknických článků nabylo až na Pražském hradě.

Nabízí se přirozeně otázka: Proč si Němci ze všech možností zvolili právě tuto? Důvodů byla celá řada. Tato forma ovládnutí českomoravského prostoru měla totiž množství výhod. Jednak zajišťovala dobrou výchozí pozici pro budoucí anexi připojených území při snesitelných nákladech na jejich správu a nárocích na lidské zdroje; jednak umožňovala vyhnout se poskytnutí politických práv na celotříšské úrovni početné jinnonárodní (neněmecké) menšiny a tento postup byl stále ještě slučitelný s nacisty dosud výhradně hlášanou doktrínou národního státu. Nejdůležitější však bylo, že se toto státoprávní řešení dobře hodilo k uklidnění zahraničí (vždyť vsude panoval mírový stav) a i domácího obyvatelstva, které tak nemělo být odraženo od případné spolupráce.²⁵

Mnohem větším problémem se zdá být otázka, proč Hitler použil k ustavení protektorátu formu výnosu, tj. vnitrostátní akt, který mu obvykle sloužil k výkonu pravomocí příslušejících mu jako hlavě státu (typicky amnestie). Může se to jevit jako podivné i proto, že při jiných obdobných příležitostech (např. ovládnutí Rakouska, Sudet, Memelu atd.) sahali nacisté obvykle k formě zákona.²⁶ Nalézt odpověď na tuto otázku však není nijak složité. Užití vnitrostátního aktu má kořeny v tom, že vyhlášení protektorátu Němci chápali jako událost bezprostředně navazující na vzdání se státní suverenity Háchou při berlínských jednáních předcházejících okupaci. To, že byl místo zákona použit výnos, pak odráží skutečnost, že protektorát nebyl do říše „začleněn“, ale k ní pouze „připojen“.²⁷

Toto německé počínání nebylo náhodné, ale mělo svoji vnitřní logiku. Ta spočívala ve snaze legitimizovat provedenou agresi tím nejpřesvědčivějším

23 Píše to E. Vachek v II. díle své rozsáhlé práce Německá válka (vyšlo v Praze 1946).

24 Sobota, Co to byl protektorát, s. 29. Moulis, Osudný 15. března, s. 138.

25 Srov. Frank, K. H.: Čechy a Morava v Říši, Praha 1941, s. 27, jakož i Odboj a revoluce 1938–1945, Praha 1965, s. 47.

26 Svatuška, L.: Říšskonemecký právní řád v Protektorátu Čechy a Morava, MS 12, 1939, s. 227.

27 První důvod uvádí Sobota, Co to byl protektorát, s. 22, druhý pak Falys, A.: Postavení českého pohraničí v rámci Velkoněmecké říše v letech 1938–1945, HAV 1968, s. 387.

způsobem – legalizaci.²⁸ Proto byla Němci vytvořena a jejich propagandou do světa hlášána „konsensuální“ teorie vzniku protektorátu. Že šlo jen o trik, který měl zakrýt pravý stav věci, bylo patrné z toho, jak rychle ji nacisté opustili. Po upevnění pozic na dobytém území a v dalších letech, kdy přímo či nepřímou ovládli velkou část Evropy, už nebylo třeba nikoho klamat. Pak už bylo z jejich strany slyšet jen argumenty o tom, že české země jsou „stará říšská půda“, která se navrátí tam, kam přirozeně patří, tj. do lůna říše, a že protektorát vznikl „svrchovaným aktem říše“.²⁹

Na české straně byly nacistické závěry o „dobrovolném“ vstupu českých zemí pod německou „ochranu“, založené na uznání legality berlinských jednání, až na výjimky jednoznačně odmítnuty. Dokument podepsaný Háchem, jímž vložil osud národa do rukou vůdce, byl a je považován oprávněně za neplatný. Důvodů pro to je dost. Asi nejúplněji je shrnul ještě za války v knize *Naše věc* E. Táborský.³⁰ Ten uvádí: nedostatek Háčovy kompetence k takovému kroku bez souhlasu zákonodárného sboru a nepřipustný obsah jeho slibu, neodolatelné donucení ze strany nacistických představitelů, dále neslučitelnost s dřívějšími závazky a také se zásadami mezinárodního práva a porušení základních právních států. Na další důvody upozornil po válce právní vědec F. Weyr.³¹ Podle něho Hácha vlastně ani prezidentem nebyl, protože jeho volba byla nejen neustávní pro nedodržení předepsané lhůty, ale také měla – vzhledem k zbytečné řadě členů Národního shromáždění mandátů v souvislosti s odstoupením pohraničí Německu na podzim 1938 – všechny znaky nicotného právního aktu (paktu).

Jen málokdo – nepočítáme-li zastrášené a kolaboranty – německé názory akceptoval. Mezi právníky se mi například podařilo objevit v podstatě jen jednoho – J. Kojckého. Ten se v článku *Protektorát Čechy a Morava* s podtitulem *Úvaha ze srovnávací právovědy*³² plně ztotožnil s nacistickou interpretací berlinské „dohody“, a dokonce našel její předlohu: údajně ji byla japonsko-korejská smlouva o postoupení celého korejského území Japonsku z roku 1910.

Tento delší výklad o okolnostech vzniku protektorátu a jejích interpretaci nás poněkud vzdálil od objasnění toho, co je nejdůležitější: co zřízení tohoto útvaru přineslo. V následujících pasážích se tedy podíváme podrobněji na Hitlerův výnos ze 16. března 1939.³³

V preambuli k tomuto dokumentu, jež neměla normativní povahu, bylo konstatováno, že „po tisíc let náležely česko-moravské země k životnímu pro-

28 Nacističtí představitelé hovořili v této souvislosti o „legální kontinuitě“ vzniku protektorátu. Viz zápisky státního tajemníka E. von Weizsäckera cit. Moulissem ve výše uv. díle, s. 138.

29 Viz např. názory Franka v již zmíněné práci Čechy a Morava v Říši.

30 Táborský E.: *Naše věc*. Praha 1946, s. 65 an.

31 Weyr F.: 15. března a nauka o paktech. PP 1946, s. 215 an.

32 Všechné č. 4/1939, s. 116 an.

33 Text tohoto dokumentu nalezneme německy v RGBl. I/1939, s. 485, česky a německy pod č. 75/1939 ve Sbírce z. a n. a také ve Sbírce nálezů pro Čechy a Moravu č. 2 z r. 1939, jen česky v Úředním listu r. 1939, s. 775. Zatímco se německá znění shodují, jsou mezi českými neapatrné difference: Pomineme-li tiskové chyby, stojí proti sobě text ze Sbírky z. a n. a ostatní vydání výnosu. Rozdíly vznikly tak, že urychleně pořízený překlad z německého originálu publikovaný tiskem a v Úředním listu byl před otištěním ve Sbírce z. a n. podroben revizi. Jinak je samozřejmě Hitlerův výnos dostupný i v řadě pramenných edicí.

stora německého národa“. Jen „násilí a nerozum je vytrhly svěvolně z jejich starého historického okolí a posléze jejich zapojením do umělého útvaru Česko-Slovenska vytvořily ohnisko stálého neklidu“. Od roku k roku se pryč zvejšovalo nebezpečí, že z tohoto prostoru – jako již jednou v minulosti – vyjde nové nesmírné ohrožení evropského míru. Česko-slovenskému státu se totiž nepodařilo rozumně organizovat soužití národních skupin „v něm svémocně spojených“, a tím probudit a zachovat zájem všech zúčastněných na udržení jejich společného státu. Tento stát tím prokázal „svou vnitřní neschopnost k životu“ a z tohoto důvodu propadl také „skutečnému rozkladu“. Dále se pravitilo, že „Německá říše [...] nemůže v těchto pro její vlastní klid a bezpečnost stejně jako pro obecné blaho a obecný mír tak [...] důležitých oblastech tipět žádné trvalé poruchy“. Mělo proto odpovídat „příkazu sebezáchovy“, když se rozhodla nekompromisně zasáhnout „k zajištění základů rozumného středoevropského řádu“. K tomu ji mělo opravňovat to, že „dokázala už ve své tisícileté dějinné minulosti, že díky [...] velikosti i vlastnostem německého národa, je jediná povolána řešit tyto úkoly“. Zároveň tím mělo být poslouženo nejen „opravdováním zájmům národů“ zde žijících, jejich „svěbytností“, ale i prospěno míru a „sociálnímu blahu všech“.

Jak je vidět, došlo zde k výraznému zkreslení vztahů českého a německého státu v minulosti. Vyplynulo to z nacistické doktríny tzv. Lebensraumu a ze zjevné snahy vytvořit z účelové přelocoucených historických skutečností propagandistický nástroj, který měl pomoci prezentovat světů akt agrese jako dílo dějinné nutnosti. Zajímavé je, že se v tomto úvodu proluly argumenty, které byly nacistickou propagandou na začátku okupace zásadně užívány odděleně: pseudohistorické zdůvodňování, se kterým se (vedle poukazování na „nesnesitelný“ útlak německé menšiny) Němci obraceli k domovu, s odvoláváním se na obecný zájem, jež používali vůči zahraničí.³⁴

Následujícími články výnosu byl z obsazených území zřízen Protektorát Čechy a Morava (*Protektorat Böhmen und Mähren*) jako součást Velkoněmecké říše (čl. 1 odst. 1). Nově vzniklý útvar, pro jehož části mohla být z důvodu obrany říše zavedena vůdcem a říšským kancléřem odchylná úprava (čl. 1 odst. 2), měl být autonomní a samosprávný (čl. 3 odst. 1). Mělo v něm i nadále platit recipované dosavadní právo, avšak jen pokud neodporovalo „smyslu převzetí ochrany Německou říší“ (čl. 12).

Výsostná práva příslušející protektorátu byla podle výnosu omezena na minimum nebo úplně likvidována. Čl. 2 prohlásil Němce žijící v protektorátu za německé státní příslušníky, resp. aplikací příslušných předpisů za říšské občany,³⁵ podřízené německé soudní pravomoci (odst. 1), na rozdíl od ostatních obyvatel, kteří obdrželi příslušnost protektorátní (odst. 2). Podle čl. 6 měla zahraniční věci protektorátu, obzvláště ochranu jeho státních příslušníků v cizině, zastávat říše tak, aby to odpovídalo jejich „společným zájmům“. Protektorátu měl z diplomatického sboru zůstat pouze zástupce u říšské vlády s úředním označením „vyslanců“. Čl. 7 učinil v zásadě bezpředmětnou protek-

34 Srov. Pavlíček, V.: Ústavní a mezinárodní souvislosti vzniku protektorátu. In: Musil J. – Berkovský, K.: *Sborník – 60 let od hitlerovské okupace Československa*. Praha 2001, s. 15 an.

35 Zákon o říšských občanech z 15. 9. 1935 – RGBl. I/1935, s. 1146.

torátní správu vojenskou a udržování branné moci. Vojenskou ochranu měla protektorátů poskytovat říše. Tak tomuto účelu mohla na jeho území udržovat posádky a vojenská zařízení. Protektorátů bylo ponecháno právo zřítit vlastní ozbrojené sbory jen pro zajišťování vnitřní bezpečnosti a pořádku. Jejich organizaci, početní sílu a výzbroj měla určit říšská vláda. Článkem 9 zřítití protektorát ve prospěch říše, k jejímž celinmu území měl do budoucnosti náležet, celní výsost. Čl. 10 restriktoval prakticky zcela výsost finanční. Zákoným platidlem se stala říšská marka a vedle ní „až na další“ koruna. Vzájemný poměr těchto měn pak měla stanovit říšská vláda. Doprava, pošta a telekomunikace byly navíc postaveny na základech čl. 8 pod bezprostřední říšský dohled.³⁶

Protektorát měl vykonávat svá výsostná práva vlastními orgány a úředníky „ve shodě s politickými, vojenskými a hospodářskými potřebami říše“ (čl. 3 odst. 2 a 3). Z nich – snad právě proto, že z čl. 12 vyplynulo zachování téměř celé dosavadní organizace státní v nastalých poměrech vedle nově zavedených orgánů říšských – výnos znižoval pouze tři: hlavu autonomní správy (čl. 4), později běžně nazývanou státní prezident, jež sice měla požívat ochrany a čestných práv hlavy státu, ale vedle toho potřebovala pro výkon svého úřadu důvěry vůdce a říšského kancléře; dále protektorátní vládu, jinak také úplně závislou na německé aprobaci (čl. 5 odst. 3); a nakonec výše zmíněného zástupce u říšské vlády s úředním označením „vyslanc“ (čl. 6).

Nad celou touto soustavou měl bdít jako „zastávce říšských zájmů“ Hitlerem jmenovaný říšský protektor (*Der Reichsprotektor in Böhmen und Mähren*). Podle čl. 5 výnosu, který upravoval jeho postavení jak co do úkolů, tak co do prostředků, byl říšský protektor jako „zástupce vůdce a říšského kancléře“ a „zmocněnec říšské vlády“ povinen pečovat o to, aby bylo dbáno Hitlerových politických směrnic. Tomuto jeho poslání byl přízpůsoben i výčet jeho konkrétních pověření zahrnujících oprávnění personální i věcné povahy. Měl potvrzovat členy vlády (toto potvrzení mohlo být i odvoláno). Byl oprávněn dít se informovat o veškeré její činnosti a udílet jí rady. Měl právo podat námítky proti opatřením, která by byla s to poškodit říši (po jejich podání muselo být upuštěno od vyhlášení právních předpisů i výkonu aktů aplikace práva). Při nebezpečí v prodlení pak mohl vydat nařízení nutná ve společném zájmu.³⁷

V rukou říšského protektora, jemuž výnos přisoudil podle dobového komentáře úlohu „eminentně politicky vůdčí“, se tak soustředilo zastávání říšských zájmů na území protektorátu v obecné (čl. 3 odst. 2 a čl. 5 odst. 2) i zvláštní (čl. 5 odst. 4) rovině. Rozhodně neměl být pouhým prostředníkem mezi vrcholnými autonomními orgány a centrálními říšskými místy (jak to bylo obvyklé u jiných protektorátních rezidentů). Byl mu svěřen především úkol „záležející ve sledování, zkoumání a usměrňování zásadních aktů moci vládní a výkonné“, která se měla i nadále koncentrovat nejvíce ve vládě pro-

tektorátu. Tomuto účelu byly přízpůsobeny i jeho konkrétní funkce: poradní, prohibivní a výjimečně také normotvorná.³⁸

Jeho postavení v protektorátu mělo být téměř výlučné, protože ostatním říšským orgánům zde neměla příslušet žádná působnost, leč v případech ve výnosu taxativně vypočtených.³⁹ Z nich měl – mimo ze čl. 7 odst. 2 a čl. 8 – největší význam čl. 11. Ten stanovil, že říše může vydávat právní předpisy s platností pro protektorát, pokud to bude vyžadovat „společný zájem“. Jestliže by nastala „společná potřeba“, mohla převzít i celé správní obory do vlastní správy a zřítit k tomu příslušné vlastní říšské úřady. Říšské vládě pak přiznal právo učinit „opatření potřebná k udržení bezpečnosti a pořádku“.

Ze široké formulace čl. 5 a zvláště pak čl. 11 tak vyplynula pro okupanty možnost téměř neomezených zásahů, jež mohly vyústit až v úplnou suspenzi protektorátní autonomie.⁴⁰ Tato ustanovení nelépe dokládala, že se nebude jednat o „autonomii neúplnější“, jak bylo Háchovi přislíbeno při berlínských jednáních. Oprávnění, která v rámci ní protektorát obdržel, byla podle slov E. Soboty „elastická, skoupě vyměřená, zaklausulovaná“. „Již předem“ bylo „pomyšleno na to, aby mohla býti kdykoli vzata zpět a aby pro toto zpřevzetí byl [...] v samém výnosu dán základ“. Byla to totiž „autonomie oktrojovaná, bez nezadatelných práv“, u které už první kroky v její realizaci ukazovaly, že ani v tomto omezení žít dlouho nebude.⁴¹

Právní a správní předpisy potřebné k provedení a doplnění Hitlerova výnosu měl vydat podle čl. 13 říšský ministr vnitra v době se zúčastněnými říšskými ministry. Nakonec zbývá dodat, že výnos zřizující protektorát byl podepán Hitlerem, říšskými ministry vnitra Frickelem a zahraničí Ribbentropem spolu s říšským ministrem a přednostou říšské kancléře Lammersem.

Již po letmém přečtení Hitlerova výnosu ze 16. března 1939, jímž byl protektorát zřízen, je zřejmé, že se podoba tohoto útvaru v mnohém odchylovala od teoretického pojmu protektorátu, jak jej traktovaly státověda a mezinárodní právo veřejné. Také se lišila od podobných útvarů, s nimiž se bylo možné setkat v tehdejší mezinárodní praxi.

Protektorátní poměr⁴² mezi dvěma státy vznikl zpravidla smlouvou, již se stát slabý dával pod ochranu státu silného, který mu pak byl povinen podle potřeby poskytnout všestrannou pomoc. Zároveň s tím na tohoto svého ochránce přenesl obstarávání svých zahraničních záležitostí, přičemž se v jeho prospěch vzdal buď části svých suverénních práv, která mu podle

38 Viz odk. cit. v pozn. č. 36 a 37.

39 NZN 1939, č. 2, s. 405 a 409. Pozice protektora měla ještě dále slízt. K tomu podrobně Marsálek, P.: Větebná správa Protektorátu Čechy a Morava v letech 1939–1945, Praha 1999, s. 14 an.

40 Viz pozn. č. 36.

41 Sobota, E.: Glossy 1939–1945, Praha 1946, s. 22 an. Jeho závěry byly mnohem realističtější než v případě ostatních přehnaně optimistmu podléhajících právních vědců. K tomu viz rozbor podaný H. Petřiv v části I. 3 její knihy Právní postavení židů v Protektorátu Čechy a Morava (1939–1941), vydané v Praze 2000.

42 Viz zejména Oppenheim, L.: Mezinárodní právo I, Praha 1924, s. 145 an. Vedle toho i Hobza, A.: Úvod do mezinárodního práva mírového I, Praha 1933, s. 175 an. Nejklíčovější výklad však podává Tomša, B.: Právo mezinárodní I, Bratislava 1930, s. 112 an. Přehled názorů zahrnutí literatury na toto téma uvádí zejména Kojčický, Protektorát Čechy a Morava, s. 113 an.

36 Stov. AKPR, S. 4125/45, k. 223. Malý petrův návrh na změnu ústavní listiny na základech Hitlerova výnosu z konce dubna r. 1939.

37 Viz NZN 1939, č. 2, s. 408 an. Stov. AKPR, L. 1786/39, k. 61, výklad čl. 5 Hitlerova výnosu potřebný prezidentem ministerské rady pro kancléř přezidenta z 15. 7. 1939.

mezinárodního práva náležela, anebo pouze jejich výkonu. Na základe toho se ochraňovaný stát stával polosuverénním, ovšem v rozdílné míře. V prvním případě byla jeho individualita v určitých směrech zcela pohlcena státem ochraňujícím. To znamenalo, že došlo k omezení jeho mezinárodněprávní subjektivity jen na ta práva, jež mu byla ponechána. Naproti tomu u protektorátů druhého typu zůstala jeho subjektivita neztenučena a omezena byla pouze jeho způsobilost k právnímu jednání. Tato diference se konkrétně projevila v tom, že v případě protektorátů prvního druhu jednání státu protektorátského, vystupujícího vždy jen pod vlastním jménem, postihovala stát chráněný automaticky jako jeho pouhou provincii; na rozdíl od druhého typu, kdy byl stát pod protektorátem svým ochráněncem v mezinárodních sycích zastupován nebo byl při svých mezinárodních aktivitách vázán na nějakou formu protektorovy součinnosti (dobrota s ním, jeho schválení nebo nevyužití práva veta). Vedle těchto restriktí dotýkajících se vnější suverenity ochraňovaného státu mohla být protektorovi vyhrazena možnost zásahů do vnitřních záležitostí protektorátu (např. vliv na jeho finanční hospodaření, fungování soudů a vnitřní správy ap.), tzn. do sféry suverenity vnitřní.

V praxi přitom bylo ve všech těchto otázkách více rozdílu než shod, právě proto, že se jednalo o poměr smluvní. A tak bylo možné v Evropě a zvláště pak mimo ni nalézt protektoráty, za něž stát ochraňující přebíral vedení všech zahraničních věcí, vedle těch, u kterých nebyla zahraničněpolitická aktivita zcela vyloučena nebo byla jen podřízena různým způsobem uplatňované kontrole jejich ochránce. Také vliv protektora na utváření vnitřních poměrů nebyl řídkým jevem. Výjimečně nebylo ani prostupování a kombinování těchto prvků mezi sebou nebo s tím, co bylo typické pro jiné státní formy, takže se spíše jednalo o útvary *sui generis*.

Přes veškeré dílčí odlišnosti, které se mezi protektoráty běžně vyskytovaly, a nelehké i na teoretické spory o tento pojem, nám však bez větších těžkostí vystoupí do popředí jeho dva podstatné znaky. Protektorát pravidelně vznikal smlouvou – jiné způsoby vzniku byly velmi vzácné. A pak, i když byl útvarem se zmenšenou suverenitou, nikdy nepředstavoval pouhou část státu chráněcího a nepozbýval mezinárodněprávní subjektivity (jako tomu bylo v případě státní vazalských, tzv. suzerenit). Zachovával si tedy charakter státu ve smyslu klasických státovědeckých teorií i vědy mezinárodního práva.⁴³

Srovnáním s těmito základními rysy protektorátního poměru a protektorátů vůbec se teprve naplno odhalí netypičnost Němci zřízeného útvaru. Hitlerův výnos, kterým byl protektorát ustaven, totiž nepředstavoval žádnou mezinárodní smlouvu, „nýtěž státoprávní akt, vyplývající ze svrchovanosti říše“.⁴⁴ Také úvahy o jeho mezinárodněprávní subjektivitě – neohledně na znění čl. 6 citovaného výnosu, který ji s ohledem na použitá slova „zahraniční věci

protektorátů“ nevyplučoval – odmítli okupanti velice rychle: protektorát přece patří k území Velkoněmecké říše.⁴⁵

Svým charakterem, tak jak vyplýval z lakonických ustanovení Hitlerova výnosu, tedy připomínal nově vzniklý protektorát asi nejvíce jakýsi *druh vazalského státu*.⁴⁶ Otázkou přitom zůstává, zda vzhledem k tomu, že od počátku neměl pevně založeno ani své území, tím méně lid, ani nebyl suverénním a v jeho konstrukci bylo obsaženo i mnoho dalších anekdotických prvků,⁴⁷ které nemohla zakrýt ani Němci halasně vychvalovaná, ve skutečnosti však velice přiškrtená autonomie bez napevno vymezené sféry,⁴⁸ je ještě vůbec přiměřené mluvit o státu. Spíše se totiž zdá, že se hned od prvních dnů jednalo jen o pouhou samosprávnou provincii říše.⁴⁹ I když provincii talkovou, která byla v rámci ní alespoň prozatím uznávána jako zvláštní celek, odlišný od ostatních jejích částí,⁵⁰ a již byl světen s určitými výjimkami prakticky veškerý výkon státní moci (tzn. činnost zákonodárná, výkonná i soudní).⁵¹

Jak bylo ukázáno výše, byl státoprávní charakter Protektorátu Čechy a Morava v mnoha směrech značně specifický. Němci sami tento útvár označovali za „originální, samostatný výtvor národně socialistického myšlení“⁵² a rezolutně se stavěli proti hledání jakýchkoli analogií protektorátního uspořádání s čimkoli. Nekompromisně také odmítali, že by měl protektorát nějakou předlohu.

Tomu, že by protektorát neměl žádný vzor, nevěřil nikdo už v době jeho vyhlášení.⁵³ Těžko to můžeme přijmout i my. Odpovídalo by to totiž běžné legislativní praxi, kde je inspirace cizími, v praxi vyzkoušenými úpravami (a někdy i přímo jejich kopírováním) naprosto běžná a opácný postup se považuje

45 Stalo se tak již na poradě státních tajemníků konané dne 25. 3. 1939 v říšském ministersvu vnitř (NA, URJ, I-1a-1001, k. 256, opis Stuckartova projevu). Definitivně rozhodli Němci proto i ní od léta 1939 a pak ji přiznávali jen výjimečně a ryze účelově (např. při rozvíhování jmění a dluhů bývalé čs. republiky v r. 1940 nebo při vyslání lékařské komise do Katynu na jaře r. 1943). Blíže Sobota, Co to byl protektorát, s. 34 an.

46 Snov. se závěry K. G. Hugelmann a članku Das Reichsprotektorat Böhmen und Mähren, vydáném v Monatshefte für auswärtige Politik č. 5/1939.

47 Kural V.: Místo společenství – konflikt! Praha 1994, s. 58.

48 Viz Sobota, Glossy..., s. 23 a 25.

49 Samozřejmě, že z našeho pohledu k anexi československého prostoru chyběl Němcům mezinárodněprávní titul – mírová smlouva s klauzolí o postoupení území (viz Budník, J.: Prozatímní státní zřízení Československé republiky. Praha 1947, s. 31 an.). Kromě toho tento stav nebyl ani uznan velmocemi a byl, jak ukázal následný vývoj, pouze dočasný. Víbec se s ním nesmířili čs. odboj, jehož stanovisko se v důsledku vítězství ve válce nakonec prosadilo (k tomu Pavlíček, V.: Dekrety prezidenta republiky. In: Dekrety republiky 1940–1945. I. díl. Brno 1995, s. 11 an.).

50 Viz např. NA, AA, 484548-484550, k. 32, oběžník Fritka a Lammerse z 1. 4. 1939, určený nejvyšším říšským úřadům, kde se objevuje tvrzení, že „v rámci říše je protektorát státoprávně samostatný“. Nebo Frank, K. H.: Mein Leben für Böhmen (vyd. Ernst Frank). Kiel 1994, s. 78.

51 Snov. NZN 1939, č. 2, s. 408. Dále k tomuto problému článek H. Hufnagela nazvaný Organisation der Verwaltung im Protektorat Böhmen und Mähren (Böhmen und Mähren, r. 1940, s. 26 an.). Zde se uvádí meze činnosti autonomních orgánů – jejich působnost se neměla vztahovat na záležitosti Němců a měla být vyloučena tam, kde si to vyrvatí nové státoprávní poměry.

52 Stuckart, W.: Neues Staatsrecht. Lipsko 1939, s. 186.

53 Viz AIKPR, D 193/45, k. 202, Otázka mezinárodněprávní subjektivity protektorátu, jeho státoprávní postavení v říši.

mezinárodního práva náležela, anebo pouze jejich výkonu. Na základě toho se ochraňovaný stát stával polosuverénním, ovšem v rozdílné míře. V prvním případě byla jeho individualita v určitých směrech zcela pohlcena státem ochraňujícím. To znamenalo, že došlo k omezení jeho mezinárodněprávní subjektivity jen na ta práva, jež mu byla ponechána. Naproti tomu u protektorátů druhého typu zůstala jeho subjektivita neztenčena a omezena byla pouze jeho způsobilost k právnímu jednání. Tato diference se konkrétně projevila v tom, že v případě protektorátů prvního druhu jednání státu protektorského, vystupujícího vždy jen pod vlastním jménem, postihovala stát chráněný automaticky jako jeho pouhou provincii; na rozdíl od druhého typu, kdy byl stát pod protektorátem svým ochráncem v mezinárodních stycích zastupován nebo byl při svých mezinárodních aktivitách vázán na nějakou formu protektorovy součinnosti (dohoda s ním, jeho schválení nebo nevyužití práva veta). Vedle těchto restriktivní dotýkajících se vnější suverenity ochraňovaného státu mohla být protektorovi vyhrazena možnost zásahů do vnitřních záležitostí protektorátu (např. vliv na jeho finanční hospodaření, fungování soudů a vnitřní správy ap.), tzn. do sféry suverenity vnitřní.

V praxi přitom bylo ve všech těchto otázkách více rozdílu než shod, právě proto, že se jednalo o poměr smluvní. A tak bylo možné v Evropě a zvláště pak mimo ni nalézt protektoráty, za něž stát ochraňující přebíral vedení všech zahraničních věcí, vedle těch, u kterých nebyla zahraničněpolitická aktivita zcela vyloučena nebo byla jen podřízena různým způsobem uplatňované kontrole jejich ochránce. Také vliv protektora na utváření vnitřních poměrů nebyl řídkým jevem. Vyjimečně nebylo ani postupování a kombinování těchto prvků mezi sebou nebo s tím, co bylo typické pro jiné státní formy, takže se spíše jednalo o útvary *sui generis*.

Přes veškeré dílčí odlišnosti, které se mezi protektoráty běžně vyskytovaly, a nehlédě i na teoretické spory o tento pojem, nám však bez větší těžkosti vystoupí do popředí jeho dva podstatné znaky. Protektorát pravidelně vznikal smlouvou – jiné způsoby vzniku byly velmi vzácné. A pak, i když byl útvarem se zmenšenou suverenitou, nikdy nepředstavoval pouhou část státu chráněného a nepozbýval mezinárodněprávní subjektivity (jako tomu bylo v případě států vazalských, tzv. suzerenitaj). Zachovával si tedy charakter státu ve smyslu klasických státovědeckých teorií i vědy mezinárodního práva.⁴³

Srovnáním s těmito základními rysy protektorátního poměru a protektorátů vůbec se teprve naplno odhalí netypičnost Němci zřízeného útvaru. Hitlerův výnos, kterým byl protektorát ustanoven, totiž nepředstavoval žádnou mezinárodní smlouvu, „nybřž státoprávní akt, vyplývající ze svrchovanosti Říše“.⁴⁴ Také úvahy o jeho mezinárodněprávní subjektivitě – nehlédě na znění čl. 6 citovaného výnosu, který ji s ohledem na použitá slova „zahraniční věci

protektorátů“ nevyklučoval – odmítli okupanti velice rychle: protektorát přece patří k území Velkoněmecké říše.⁴⁵

Svým charakterem, tak jak vyplýval z lakonických ustanovení Hitlerova výnosu, tedy připomínal nově vzniklý protektorát asi nejvíce jakýsi *druh vazalského státu*.⁴⁶ Otázkou přitom zůstává, zda z hledem k tomu, že od počátku neměl pevně založeno ani své území, tím méně lid, ani nebyl suverénním a v jeho konstrukci bylo obsaženo i mnoho dalších amelčních prvků,⁴⁷ které nemohla zakrýt ani Němci halasně vychvalovaná, ve skutečnosti však velice příškrtená autonomie bez napervo vymezené sféry,⁴⁸ je ještě vůbec přiměřené mluvit o státu. Spíše se totiž zdá, že se ihned od prvních dnů jednalo jen o pouhou samosprávnou provincii říše.⁴⁹ I když provincii takovou, která byla v rámci ní alespoň prozatím uznávána jako zvláštní celek, odlišný od ostatních jejích částí,⁵⁰ a již byl svěřen s určitými výjimkami prakticky veškerý výkon státní moci (tzn. činnost zákonodárná, výkonná i soudní).⁵¹

Jak bylo ukázáno výše, byl státoprávní charakter Protektorátu Čechy a Morava v mnoha směrech značně specifický. Němci sami tento útvár označovali za „originální, samostatný výtvor národně socialistického myšlení“⁵² a rezolutně se stavěli proti hledání jakýchkoli analogií protektorátního uspořádání s čimkoli. Nekompromisně také odmítali, že by měl protektorát nějakou předlohu.

Tomu, že by protektorát neměl žádný vzor, nevěřil nikdo už v době jeho vyhlášení.⁵³ Těžko to můžeme přijmout i my. Odpovovalo by to totiž běžné legislativní praxi, kde je inspirace cizími, v praxi vyzkoušenými úpravami (a někdy i přímo jejich kopírováním) naprosto běžná a opácný postup se považuje

45 Stalo se tak již na poradě státních tajemníků konané dne 25. 3. 1939 v říšském ministerstvu vnitra (NA, URp, I-1a-1001, k. 256, opis Stuckartova projevu). Definitivně rozhodli Němci proto ti ni od léta 1939 a pak ji přiznávali jen vyjimečně a ryze účelové (např. při rozvořování jmění a dluhů bývalé čs. republiky v r. 1940 nebo při vyslání lékařské komise do Katynu na jaře r. 1943). Blíže Sobota, Co to byl protektorát, s. 34 an.

46 Slov. sezavěty K. G. Hugelmannova v článku Das Reichsprotektorat Böhmen und Mähren, vydánem v Monatshefte für auswärtige Politik č. 5/1939.

47 Kural, V.: Místo společensví – konflikt! Praha 1994, s. 58.

48 Viz Sobota, Glossy..., s. 23 a 25.

49 Samozřejmě, že z našeho pohledu k anexi českomoravského prostoru chyběl Němcům mezinárodněprávní titul – mírová smlouva s klauzuli o postoupení území (viz Budník, J.: Prozatímní státní zřízení Československé republiky, Praha 1947, s. 31 an.). Kromě tohoto stavu nebyl ani uznán velmocemi a byl, jak ukázal následný vývoj, pouze dočasný. Vůbec se s ním nesmířil čs. odboj, jehož stanovisko se v důsledku vítězství ve válce nakonec prosadilo (k tomu Pavlíček, V.: Dekrety prezidenta republiky. In: Dekrety prezidenta republiky 1940–1945. I. díl. Brno 1995, s. 11 an.).

50 Viz např. NA, AA, 484548-484550, k. 32, oběžník Fricka a Lammerse z 1. 4. 1939 určený nejvyšším říšským úřadům, kde se objevuje tvrzení, že „v rámci říše je protektorát státoprávně samostatný“. Nebo Frank, K. H.: Mein Leben für Böhmen (vyd. Ernst Frank), Kiel 1994, s. 78.

51 Slov. NZN 1939, č. 2, s. 408. Dále k tomuto problému článek H. Hufnagela nazvaný Organisation der Verwaltung im Protektorat Böhmen und Mähren (Böhmen und Mähren, r. 1940, s. 26 an.). Zde se uvádí meze činnosti autonomních orgánů – jejich působnost se neměla vztahovat na záležitosti Němci a měla být vyloučena tam, kde si to vynutí nové státoprávní poměry.

52 Stuckart, W.: Neues Staatsrecht, Lipsko 1939, s. 186.

53 Viz AKPR, D 193/45, k. 202, Otázka mezinárodněprávní subjektivity protektorátu, jeho státoprávní postavení v říši.

43 Slov. názory Tomsky, Právo mezinárodní I., s. 88 an.

44 Frank, Čechy a Morava v Říši, s. 26.

za nestandardní. Asi nejsilněji zaznívaly hlasy, že předlohou Hitlerova výnosu byla smlouva o protektorátu mezi Francií a tuniským bejem z roku 1881. Tento názor se také můžeme dodnes docíst téměř ve všech pracích zabývajících se vznikem protektorátu.⁵⁴

Prozkoumáme-li oba dokumenty, neuuniknou nám podstatné rozdíly. Především Protektorát Čechy a Morava byl formálně konstruován jako určitý druh vazalského státu, a navíc bylo postavení tuniského protektorátu daleko volnější (zejména v tom, že jeho mezinárodní aktivita nebyla úplně vyloučena, nýbrž jen vázána na předchozí dohodu s Francií, a kromě toho francouzský rezident neměl právo vydávat právní předpisy). Některé dílčí shody Francouzsko-tuniské smlouvy s výnosem (např. ustanovení o ochraně zájmů tuniských občanů navenek, dále o rezidentu jako představiteli francouzských zájmů a o francouzských posádkách na území Tunisu) nemohou tyto základní difference vyvážit.⁵⁵

K jiným protektorátům – evropským i koloniálním – se pozornost pro množství rozdílu ani příliš neobracela, a to přestože často zazníval názor, že má protektorát koloniální charakter.⁵⁶

Výjimkou byl jen již zmíněný J. Kojecský. Ten ve výše citovaném článku opatrně nabídl prosté srovnání protektorátu se systémem německých kolonií z doby před první světovou válkou (tzv. *deutsche Schutzgebiete*). Jejich podobanost je skutečně až překvapivá, a to hned z několika důvodů. Jednak proto, že tyto celky nebyly subjektem mezinárodního práva, ale ani říši inkorporovány (tj. její součástí), nýbrž tvořily jen příslušenství říšského území (byly tedy větší v postavení státoprávním); jednak z toho důvodu, že výkonnými orgány nostenských práv byl smluvně vyhrazen domorodým náčelníkům (tuto sféru zúžilo zavedení říšského soudnictví a německého práva od roku 1900), a silně postavení v nich měl císařem imenovaný guvernér. A v neposlední řadě i proto, že jejich obyvatelé nebyli říšskými občany (ačkoli se jimi mohli stát naturalizací).⁵⁷ Jeho předpoklad má mnoho do sebe, zvláště když si uvědomíme tehdejší německé priority (viz výše). Za této situace by nebylo vůbec nepochopitelné, kdyby vedení nacistů sahlo po v praxi již vyzkoušeném modelu.

Spíše úsměvně pak působí hledání předlohy pro protektorát v britských dominích.⁵⁸ To pramenilo z počátečního přílišného optimismu při hodnocení situace vzniklé okupací a německých záměrů. Rozdíly jsou přitom nepřehléd-

54 Např. Král, *Pravda o okupaci*, s. 138. Dále Šisler, S.: Příspěvek k vývoji a organizaci okupace a správy v českých zemích v letech 1939–1945, SAP 13, 1963, č. 2, s. 48 an. Rovněž Moulis, *Osudný 15. března*, s. 137, ale i Pasák, T.: *Pod ochranou říše*, Praha 1998, s. 45.

55 Smlouva o protektorátu mezi Francií a tuniským bejem uzavřená 12. května 1881 v Kas-el-Said, Barido, *Ohlaski Ji K. Strupp v II. dílu sbírky Documents pour servir a l'histoire du droiti des gens*, vydaném v Berlíně 1923, na s. 114–115.

56 Viz např. AOBM – DHČSP, II. díl, dok. č. 365, s. 454–469, elaborát o zásadách do protektorátní autonomie. Jinak popis evropských protektorátů podává Záděra, V.: *Evropská politická příručka*, Praha 1933. O mimoevropských protektorátech píše Zimmermann, M. A.: *Historický vývoj mezinárodního práva v XIX. a XX. století*, Praha 1929, s. 108 an.

57 Viz pozn. č. 32. Dále k tomu viz Enzyklopädie der Rechtswissenschaft IV, Berlin 1914, s. 119 an. Těž Šisler-Somlo, F. – Elster, A.: *Handwörterbuch der Rechtswissenschaft III*, Berlin – Leipzig 1928, s. 629 an.

58 Srov. zprávu O právní povaze Protektorátu Čech a Moravy v časopisu Všehrad, r. 1939, s. 281.

nutné. *Domina sice mohla protektorát připomínat tím, že měla v rámci Britské říše self-government (tj. plnou vnitřní autonomii a samosprávu), ale odlišovala se podstatně od něho v tom, že se jednalo už o samostatné subjekty mezinárodního práva, pokud tomu nebránil jejich svazek s říší. Nadto pak od druhé poloviny 20. let bylo postavení dominií v rámci Britské říše jako svazu států *sui generis* pokládáno za rovné s Velkou Británií, což ve vztahu Protektorátu Čechy a Morava ke staré Německé říši v rámci Velkoněmecké říše nepřicházelo v úvahu.*⁵⁹

Existovala tedy vůbec nějaká předloha protektorátu? Osobně mám za to, že při tomto hledání ani nemusíme chodit daleko. Stačí totiž nahlédnout do plánů Sudetoněmecké strany na likvidaci státní a národní existence pomnichovské ČSR, vyhotovených v Henleinově štábu v době mnichovské krize nebo krátce po 1. říjnu 1938. V nich jsou odmištnuty varianty českého zbytkového státu bez omezení jeho suverenity včetně jeho „neutralizované“ podoby pro jeho snadnou zneužitelnost ostatními mocnostmi k protiněmeckým vystoupením. Kritickému rozboru jsou též podrobeny možnosti vytvoření českého státu se zvláštními svazky k Německu, jakož i varianta přímého začlenění do něho. Na to navazuje následně výnos zřizující protektorát.⁶⁰

Podle této smlouvy měla Německá říše uznat územní celistvost českého zbytkového státu a převzít jeho ochranu, jako by toto území bylo její součástí. Česká vláda se měla zavázat, že bude vykonávat všechna svá výsostná práva v plném souladu s politickými, vojenskými a hospodářskými zájmy Německa. Aby se české vládě dostalo potřebné podpory v jejím úsilí vykonávat výsostná práva státu vždy ve smyslu této smlouvy, měla na požádání dostat stálého poradce. Úprava vedení zahraničních záležitostí zatím nebyla konkretizována, byla zde jen ve variantní podobě. Zato u všech hospodářských opatření si německá strana vyhrazovala spolupráci nebo právo spolurozhodování. Proto mělo dojít k uzavření měnové a celní unie.

Lze předpokládat, že právě z těchto předstev – možná v kombinaci se zkušenostmi se systémem něktejších německých kolonií – čerpalo německé vedení inspiraci, když na poslední chvíli rozhodovalo o obsahu státoprávního statutu obsazených území. Provedená okupace a berlínská jednání prezidenta Háchy a ministra zahraničí Chvalkovského s nacistickou špičkou, při kterých podepsali dokument, jímž vložili osud českého národa do rukou vůdce, však měnily situaci.⁶¹ Netykalo se to ani tak názvu protektorát pro nově zřizovaný úvar. Ten změněn být rozhodně neměl (ať už se pod ním mělo skrývat cokoli), protože byl pro zahraničí zdaleka nejsnáze akceptovatelný a také dokonale koincidoval s Hitlerovými představami (poprvé užil pojmenování „Protektorát“ ve vztahu Německa k Československu již v roce 1935 v rozhovoru s americkým

59 Hobza, *Úvod*,... 172 an.

60 Dokument byl otištěn v edici: *Chcěli nás vyhubit*, vydané v Praze 1961, pod č. 2, na s. 41–45.

61 Blíže Lutkeš, *Podivný mír*, s. 301 an.

novinářem).⁶² Němci však mohli upustit od formálního uzavření smlouvy a protektorát mohli vyhlásit ve formě výnosu, tj. prostřednictvím vnitrostátního aktu, jež Hitler obvykle užíval k výkonu pravomoci náležejících mu jako hlavě říše. Budoucnost však tato formální změna měla ovlivnit jen pramálo.

Ohlasy na okupaci českých zemí a vznik Protektorátu Čechy a Morava

Český národ se dozvěděl o obsahu Hitlerova výnosu zřizujícího Protektorát Čechy a Morava po jeho přečtení v rozhlase po poledni 16. března 1939. Hácha sám obdržel od říšského ministra zahraničních věcí Ribbentropa originál tohoto dokumentu ještě předtím. V tištěné podobě byl tento dokument publikován jen s nepatrným časovým odstupem.⁶³

Abý uklidnil celkové rozjřtenou náladu, vystoupil Hácha tentýž den po dvaadvacáté hodině v rozhlase s projevem určeným národu. Vyslovil v něm pochybnosti o trvalosti řešení z roku 1918 a vysvětlil smysl „německé ochrany“: „Zaručuje našemu národu jeho vlastní národní bytí se všemi náležitostmi, potřebnými k uspořádání jeho vlastních věcí a k pěstování vlastního národního života. Oproti zahraničí přejímá Německá říše naše zastoupení a naši ochranu na základě společných zájmů. Vnitřní bezpečnost obstaráme si vlastními orgány. Hospodářský život náš bude organizován jednotně s hospodářským životem říše.“ Na závěr pak pronesl výzvy k jednotě a práci.⁶⁴

Toto Háchovo oficiální stanovisko bylo nejen důsledkem tíživé situace, vyvolané událostmi předchozích několika dní, a jeho snahy o rozptýlení všech obav, jež by mohly způsobit nežádoucí panické reakce veřejnosti. Ovlivnila je také jeho odpolední půlhodinová rozmluva s Hitlerem, který mu vysvětlil, že má k němu plnou důvěru, že chce, aby český národ žil, aby se vyžil, a projevil názor, že při loajálním chování dosáhne národ netušeného rozkvetu. Přitom mu zároveň přislíbil, že ve smyslu výnosu jmenuje říšským protektorem vysokého správního úředníka, který není politikou osobou a nadto je znám svou naprostou objektivitou. Na závěr setkání vyzval Hácha, aby se na něho v případě potřeby kdykoli obrátil.⁶⁵

Jinak však bylo pro Hácha a většinu české politické reprezentace obsazení a následně vyhlášení protektorátu nemilým překvapením. Podle toho, co řekl později F. Chvalkovský italskému generálnímu konzulovi v Bavorsku, před-

pokládali spolu s Háchou pouze „dočasnou vojenskou okupaci až k okamžiku řešení, které by v žádném případě nevedlo k potlačení samostatnosti Čech“.⁶⁶ Jen představivěle českých fašistických skupin uvěřili německý zásah jako velkou příležitost k uchopení politické moci.⁶⁷

Jak reagovala na příjezd Němců a zřízení protektorátu česká veřejnost? Nejprve zalistujeme stránkami protektorátního tisku. Venkov přetiskl článek Frankfurter Zeitung, který se zabýval novým uspořádáním v Čechách a na Moravě:

„Nové řešení, které vykonává říše jakožto stát zvláštního druhu v řešení velkého národnostního problému, vyžaduje nových státotvorných forem, na něž si okolní svět bude muset zvyknout. Vádcův výnos o novém protektorátním území, tato Magna charta Čech a Moravy, jest svědectvím tvůrčí fantazie, která zavádí nové právo s odlišným státním občanstvím, podle národní příslušnosti. Odlišné právo však neznamená právo zmenšené [...] Netřeba dokazovat, že územně a současně i národně ohraničená autonomie, kterou zavádí statut pro Čechy a Moravu, jde formálně za všechno, co kdy a kde bylo za ženevského menšinového režimu poskytnuto některé národní skupině. Porovnání např. s karlovarskými body Konráda Henleina ukazuje, že ani tyto požadavky nešly tak daleko.“⁶⁸

Polední list ve svém nedělním vydání komentuje nové státotvorné uspořádání slovy:

„Stejně jako italský fašismus i německý nacionální socialismus je v sobě i novou právní filozofií a uvedl v praktický život celou řadu pozoruhodných a vskutku převratných právních představ a zásad a vytvořil řadu zcela nových forem a institutů. Budou to tak mnozí dělat, ale bude to jen marné plování ve stojaté vodě starých představ, když budou na právní poměr nazvaný „protektorát“ brát metr starých teorií státotvorných a mezinárodně právních [...] A tak ten „protektorát“ není jenom normativním vztahem a není jenom formální chartou. Je především [...] rámcem možnosti [...] Vykład a smysl mu nebude dávat jurista a teoretik, ale skutečnost a poměry, které i my budeme významně na české straně vytvářet [...] Někde se z tzv. „zahalené anexie“ stal skutečnou anexií, jinde vedl ke značné volnosti, jinde opět k vytvoření nejtěsnějšího společenství zájmového a dokonce i citového [...] Protektorát není navěky neměnný stav. Protektorát není a nikde nebyl ztrnulou formou, ale rámcem vývoje. Vývoj je počátek a vývoj je tok a vývoj může být i konec. Hlavy vzhůru“⁶⁹

Jiný článek uveřejněný v tomto listu konstatuje na adresu výnosu: „Stojíme [...] před situací značně nejasnou. Rámcová ustanovení výnosu o protektorátu je zdaleka neupřesňují a nechávají je otevřena budoucímu uspořádání.“⁷⁰

- 62 Kárníý, Logika Minichova..., s. 395. Významně pro to, že byl německým vedením zachován název „protektorát“, byly pravděpodobně ještě další dva momenty. Jednak v německé státní vědě i praxi byl obvykle protektorát jen jiným označením pro kolonie (k tomu viz Kojecský, Úvaha..., s. 116), jednak, jak poznamenal prof. Hugelmann v článku cit. v pozn. č. 46, název vazalský stát, který by nejlépe vystihoval německé záměry a to, co výnos obsahoval, nebylo možné použít pro značně neobvyklý a nepříznivý příděch tohoto slova. J. Tesáří nadto soudil, že by motivem mohla být i naděje na využití kolaborace. Stov. jeho Poznámky k problémům okupačního režimu v tzv. „protektorátech“. Hav 1964, s. 172.
- 63 Sobota, Co to byl protektorát, s. 25.
- 64 Venkov ze 17. 3. 1939, Projev prezidenta k národu.
- 65 AOBM – DHČSP, II. díl, dok. č. 344 – Háchův osobní záznam, v němž popsal svou cestu do Berlína ze dne 14. března 1939 a o den pozdější jednání s Hitlerem v Praze, s. 422.

- 66 Pasáček, JUDr. Emil Hácha..., s. 51.
- 67 Týž, Pod ochranou říše, s. 36 an.
- 68 Venkov z 19. 3. 1939, Magna charta Čech a Moravy.
- 69 Polední list z 19. 3. 1939, Protektorát jako smlouva a možnost.
- 70 Polední list z 23. 3. 1939, Konec Národního shromáždění.

Zevrubně se obsahem výnosu zabývaly i Lidové noviny: „Méně obvyklé [...] je, že také protektorát má svého zástupce u vlády státu chráněného, v našem případě tomu tak je a náš zástupce u říšské vlády má titul vyslanec.“⁷¹ Na jiném místě bylo vysloveno přesvědčení, že: „Říše bude uplatňovat svou moc tam, kde se bude jednat o odstranění veškerých třecích ploch ve vnitřním životě protektorátu s říší a navenek je ochrannou zemi, přičleněných do velkého Německa. Zvláštní práva protektora jmenovaného vůdcem jsou vyhrazena pro výjimečné stavy. Jinak se omezují na osobní a věcné schvalování, případně na námítky k opatřením českých protektorátních úřadů...“⁷²

Národní politika přinesla článek doc. J. Klimenta Obnovuje se Svatá říše římská, v němž autor vyslovil smělou historickou paralelu o tom, že dějiny se opakují: pod vedením Německa vzniká v Evropě společenství národů. Příspěvek byl zakončen pateticky: „Kež by nás třetí říše mohla považovat za svého nejlepšího neněmeckého člena.“⁷³ Národní listy si vyhlášení protektorátu také pochvalovaly: „Je možno očekávat, že připojení Čech a Moravy k Německé říši, s níž naše země tvoří nyní jeden celek, bude mít příznivý hospodářský vliv na naše výrobní a odbytové poměry.“⁷⁴ České slovo poznamenalo, že „je v našich slátech ukázat, že český národ je schopen velkého výkonu a že je dobrý spolupracovník.“⁷⁵

Na straně lidí však nebylo tolik odhodlání jako v člancích novinářů, kteří se okamžitě přizpůsobili nové situaci.⁷⁶ Zajímavým dokladem postojů a nálad obyvatelstva jsou většinou anonymní dopisy docházející v březnu a dubnu 1939 prezidentství kanceláři:⁷⁷

„Na národu českém se právě poslední dny vykonala veliká křivda, nespravedlnost a nepravý [...] byly sme uvrženi do rukou našich úhlavních nepřátel...“ – a pokračuje tento anonymní pisatel rázným odmítnutím kolaborace – „nemohou naši páni žádat od svého národa, aby měl sympatie k tak zločinným živlům [...] Židům nadávají do zloděju a sami sou zloději kteří okrádají celé národy.“

„Kdo nestranný popatří na dnešní neblahý poměr v evropě, kterím československo [...] trpí. Ježto semu odcizením vlastního území stala těžká křivda“ – píše ve svém dopise F. Svátek a dodává – „říšsko německým protektorátem – děje se mu druhá těžká křivda, dosvědčí že poměr tak nespravedlivý je neudr-

⁷¹ Lidové noviny ze 17. 3. 1939, Co je protektorát.

⁷² Lidové noviny z 23. 3. 1939, V protektorátu se nebudě germanizovat.

⁷³ Národní politika z 19. 3. 1939, Obnovuje se Svatá říše římská. K tomu stov. Musil, M.: Příběh Háčhova politického sekretáře, Josef Kliment před Národním soudem roku 1947, SoD 4/1995, s. 533 an. Jinak Klimentův článek vzbudil velkou pozornost a polemiku. Např. od mlhavě se vůči němu postavil ve svých Glossách 1939–1945, vydaných po válce v Praze r. 1946, E. Sobota, který poukázal zejména na nesounměřitelnost středověké říše a nacionálně-socialistického státu.

⁷⁴ Národní listy z 24. 3. 1939.

⁷⁵ České slovo z 1. 4. 1939, Úvodník.

⁷⁶ Stov. ale Kataj, J.: O autoritativní národní stát. Praha 1997, s. 223 an. Ten pronesl jisté podivné články z této doby vykládá nikoli jako projevy rodného se aktivismu, nýbrž jako jakési podivné, setrvačnosti zpusobené pokračování germanofonií i linie hlásající myšlenku česko-naacistické spolupráce, jež ovládala český tisk v období druhé republiky.

⁷⁷ AKPR, S 4125/45, k. 223, Zřízení protektorátu – projevy. Tyto dopisy uvěřejňují bez pravopisné

žitelny...“ Na závěr tento zřejmě málo vzdělaný pisatel nabídl i řešení: „Ráče vašim vlivem v Československu zřídí císařství se sídlem v Praze. A v Rusku nastolit Caru.“

Odsuzující projevy mezi dopisy vesměs převážují – někdy i s trochou ironie a nadávkou: „Blahopřejeme k protektorátu. Heil Hitler!“ píše J. Veselý. Sarkasmem je naplněn anonymní dopis z druhé dekády března: „Přijmli jsme tu ochranu armády velice klidně, já z té velké radosti [...] že máme tak mocného ochránce a jeho armádu [...] jsem tři dny nespala a nejeda.“ Dále pokračuje: „Lekla jsem se jestli to byl v našich listech správný překlad jeho slov to že vývoj německé říše je v podstatě ukončen [...] když zdálo se že to neb ono dosáhlo toho nejvyššího vrcholu svého vývinu – nastal zánik. Já nechci zaniknout jme v jedno spojení jejich osudy jsou naše osudy. Ale mám velký strach a obavy, [...] aby jsme se zas brzy nerozyspali když jsme tak dobře slépeni [...] my jako odbrojení nebudem se o nic pokoušet, na co také? Nám bude uprostřed jako v teplém hnízdečku...“

Mnohé dopisy se pokoušely tragédií národa vysvětlit: „Stáli jsme v cestě některým násilníkům německého státu při jejich Drang nach Osten.“ Jinde: „Musí být konečně celému světu jasno, že je to pouze geopolitická poloha naší vlasti, kde je nutno hledat počátek a pravou příčinu všech běd...“ V dopise Arnošta Možíše plněm důležitě se naopak dozvíme, že „kříž z nakonec musí vyhrát proti židovské a bolševické hvezdě...“ – neboť – „kdykoliv jsme se odvrátili od katolicity, ztratili jsme i svůj stát...“ Jen tu a tam nalezneme ohlas souhlasící s okupací – např. dopis Kamilly Saidlové: „Věřím pevně, že návštěva našich hostů bude krásnou upomínkou pro mnoho lidí dobré vůle obou národností. Všim, co prožíváme jdeme krásně budoucnosti vsítit.“

Nejedno kritické slovo se sneslo také na adresu prezidenta Háčky: „Vaše jediná práce za celého působení – zrada národa.“ V jiném dopise pak: „Velečtý pane prezidente dovoluji si Vám srdečně blahopřít k velmi dokonalé vraždě celého československého národa.“ Kritika Háčky přitom byla vedena z nejrůznějších pozic jako v dopise dr. Jambora: „Národ musí mlčet, národ se musí dovídat o svém osudu z rozhlasu, národ má pocit, že hraje úlohu Hitlerova vrátніка. [...] Uniká vám živelná síla národního fašismu a to je jediná naděje vykradeného a vydrancovaného národa [...] že bude nám ve velké říši lépe, nežli v starém zednářském státě.“ Objevily se i hlasy podpory prezidentovi (dopis H. Kolofové): „Těžké břímě, které bylo uloženo na Vaše bedra, pomáháme Vám nésti svou oddaností.“ Tyto ohlasy však byly v menšině.

Reakce českého obyvatelstva na okupaci a zřízení protektorátu byla tedy převážně odmítavá a ve veřejném životě měla známky zmatku. Již na počátku dubna 1939 přišla podrobnější zpráva do Londýna, jednoho z míst soustředění rodící se československé emigrace, v níž se mimo jiné popisoval průběh obsazení a nálada obyvatel:

„První den byl v znamení naprostého chaosu v nazírání na situaci a tento stav trval ve veřejnosti téměř do konce měsíce. Příchod německé armády byl přijat veřejností až na několik výjimek celkem klidně. Některé skupiny sice zvedaly pěsti, pískaly a syčely, většinou se však klidně přihlíželo se slzami v očích. Strážníci zacházeli do průjezdů, aby nebylo vidět, jak jsou dojatí. Souhlas projevovali jen henleinovci, kteří si

první dny mysleli, že jsou papežtější než papež. Z českých řad se ozývaly i v prvních hodinách již kritické poznámky, zvláště když německé vojsko projíždělo ve sněhové vánici. Lidé říkali: Napoleon táhne do Ruska. Bez rozdílu se však kritizovala výzbroj německé armády, nedostatečně obléknutí... V nejbližších dnech se však Pražáci s německou armádou spřátelili, většinou v hostincích panoval srdečný rozhovor, vedený pražskými vípem a upřímností. Rezervovaní zůstávali Pražáci již od počátku k SA a SS. Němečtí vojáci se chovali velmi hluchě a dávali najvevo svoji překvapenost nad blahobytem u nás... Hledali v Praze zed, kde prý bylo popraveno několik desítek henleinovců [...] Největší popotávka byla po „Bivó-Fleč“, nápor na šlehačku a dorty.“⁷⁸

Okupace českých zemí se nemohla obejít bez reakce velmoci. Než však zaujaly své oficiální stanovisko, pokusili se Němci celou událost před cizinou ospravedlnit. Již 15. března 1939 odpoledne poslal státní tajemník Weizsäcker Ribbentropovým jménem vysvětlení s příloženým textem berlínského memoranda německým vyslancům v Londýně, Paříži, Římě, Bukurešti, Budapešti, San Sebastiánu, Bělehradě, Sofii, Varšavě a Tokiu. O dva dny později oznámila německá vláda zvláštní nótu všem vládám, s nimiž udržovala diplomatické styky, že zřídila nad českými zeměmi protektorát, v němž bude „německému i českému národu zajištěn životní prostor i svébytná národní existence“.⁷⁹

Velmoci reagovaly na německý vpád rozdílně. Nejstříhji odmítli německé tvrzení, že Československo je ohniskem neklidu a nebezpečí a že je neživotaschopné, Sovětský svaz. V sovětské nótě z 18. března 1939 bylo jednání německé vlády označeno jako svémocné, svévolné a agresivní. Sovětská vláda odmítla dát souhlas skutečnostíem vytvořeným násilím – anektování Čech a Moravy a vyhlášení samostatnosti Slovenska.⁸⁰

Německá vláda obdržela 18. března 1939 protestní nóty ve věci zřízení protektorátu zároveň od Velké Británie a Francie. Ovšem tomuto kroku předcházelo prohlášení britského ministra zahraničních věcí, učiněné o tři dny dříve, že „konec státu (ČSR) nastal vnitřním zhroucením, takže odpadl náš závazek garancie“.⁸¹ Francouzský postoj byl důraznější. Vláda Francie se hned první den okupace českých zemí ohradila proti ustavení protektorátu a vyhlásila o dva dny později, že neuzná novou situaci.⁸²

USA sice akceptovaly 20. března 1939 skutečnost, že se Čechy a Morava nacházejí pod faktickou správou německých úřadů, ale odepřely právní

78 NA, CH 37/91/1/180. Zpráva do Londýna – přehled o politické situaci v období 15. 3. – 19. 4. 1939. Srov. dokumenty z německé strany – např. s úryvkem ze zprávy Hlavního říšského bezpečnostního úřadu za první čtvrtletí r. 1939, otištěným ve sbírce B. Čelovského So oder so (Senov u Ostravy 1997), s. 222–223. Zde se hovoří o tom, že se mezi Čechy po zřízení protektorátu „rozhostila hubobka sklíčeness“.

79 Moulis, Osudný 15. březen, s. 169 an.

80 Bojující Československo 1938–1945. Praha – Košice 1945, dopis Maxima Litvinova, sovětského komisaře pro zahraniční věci, hraběti von Schultenburgovi, německému velvyslanci v Moskvě, ze dne 18. 3. 1939, s. 20–22.

81 Prostor k tomuto britskému stanovisku otevřelo především vyhlášení Slovenského státu.

82 Brandes, Češi... s. 30.

uznání tohoto stavu, jak vyplývalo z jejich veřejně vyhlášeného protestu ze 17. března 1939.⁸³ Pozornuhodný ohlas vyvolaly události v českých zemích v Itálii. Ciano považoval změny ve střední Evropě za vážný problém, který působí italskému národu starosti a ponížení. Proto je mu podle něho potřeba dát vhodně zadostiučinění: Albánii.⁸⁴

Proti zabrání zbytku Čech a Moravy protestoval 16. března 1939 také v exilu se zadávající bývalý československý prezident E. Beneš svými telegramy určenými představitelům velmoci a generálnímu sekretáři Společnosti národů. Jeho protesty stály na počátku čs. zahraniční odbojové akce.⁸⁵ At však byly projevny nesouhlasu jakékoli, na fakturu okupace českých zemí prozatím nemohly zmínit nic.

83 Tamtéž.

84 Císařův deník 1939–1943. Praha 1948, s. 49.

85 Bojující Československo... s. 15 an. Dále Němecek, J.: Okupace českých zemí 1939 a Společnost národů. MD 5, 1997, s. 149 an.